

КАРЛ ГАСКОЙН ТА ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ЛУГАНСЬКОГО ЛИВАРНОГО ЗАВОДУ

Показана роль Карла Гаскойна в становленні Луганського ливарного заводу, що започаткував металургійне виробництво на Півдні України і заклав основи вугільної промисловості в Донбасі.

Ключові слова: ливарний завод, кам'яне вугілля, чавун, руда.

Карл Гаскойн був видатним шотландським інженером і промисловцем, завдяки якому вперше з'явилися парові машини, почалася промислова розробка кам'яного вугілля і побудовано Луганський ливарний завод, який поклав початок промисловості краю.

З'ясувати в статті, яку ж роль відіграв Карл Гаскойн на початку діяльності Луганського ливарного заводу.

Цю проблему так чи інакше зачіпали у своїх працях І.В.Довжук, Ю.О.Темник, Є.С.Тараканова, Б.Локотош, В.Снегірьов, П.І.Фомін та інші науковці.

Луганський ливарний завод був для Гаскойна дуже важким підприємством. Він як інженер зіткнувся тут з освоєнням нової технології виплавки чавуну в доменних печах на мінеральному паливі. Як організаторові виробництва, Гаскойну була надана можливість побудувати завод, а також почати роботу в малонаселеному краї.

Пізніше, розглядаючи діяльність Карла Гаскойна на Півдні України, безліч людей звинуватили його у багатьох помилках: невдалий вибір місця для спорудження заводу, неправильне ведення плавки і у виборі матеріалів. Однак забували, що він міг вирішувати доволі складні проблеми [1].

А щоб зрозуміти масштаб діяльності Карла Гаскойна слід зупинитися на тому, яку роль зіграли інші діячі тієї епохи. Одним належала ідея створення заводу на Півдні України, а інші допомагали будівництву Луганського ливарного заводу. "Ідея облаштування заводу належить Потьомкіну", зазначав П. Фомін". Його заслугою було освоєння південної частини Росії, створення Чорноморського флоту і привласнення Криму. А за його вказівкою південного краю: топографічні і геодезичні зйомки, пошуки корисних копалин і на базі виявленої залізної руди, а також кам'яного вугілля був побудований Луганський ливарний завод" [2].

Для проведення багатьох геологічних досліджень Потьомкін залучав видатних учених М. Афоніна і М. Ливанова, а розвідкою корисних копалин у Бахмутському і Донецькому повіті з 1790 по 1792 рік керував чиновник Микола Аврамов [3].

За наполяганням Потьомкіна в 1791 р. Карл Гаскойн уперше прибув на Південь України і ознайомився з родовищем кам'яного вугілля і залізної руди. А після смерті Потьомкіна його функції були розподілені між П. Зубовим і М. Мординовим, які були зацікавлені у будівництві заводу.

Микола Семенович Мординов правильно оцінив напружені політичні та військові умови, які склалися в Чорноморському регіоні, бачив, що флот і

фортеці були погано оснащені, не готові у разі війни до бойових дій і в жалюгідному стані знаходилося озброєння. Мордвинов розумів, що одним із виходів з такого становища може бути швидке будівництво заводу, який би почав виробництво гармат і снарядів.

М.Мордвинов пропонував виділити на це 650 із 750 тис. рублів, відпущених на озброєння 72 шхун. По суті адмірал був першим із ініціаторів створення Луганського ливарного заводу. Гаскойн зустрівся з Мордвиновим у червні 1794 р. під час свого трьох-місячного відрядження на Південь України, пов'язаного з вибором місця для будівництва заводу [4].

Під час відвідування Гаскойном міста Миколаєва між ним і Мордвиновим виникли ділові стосунки. Вони обговорили питання будівництва Луганського ливарного заводу і Гаскойн запропонував зменшити витрати при будівництві доків верфі. Але в 1798 р. Мордвинов покинув Чорноморський флот і прямого відношення до подальшої долі заводу не мав. У 1794 р. за вказівкою Катерини II Гаскойн був відряджений на Південь України "...для огляду залізних руд Катеринославського намісництва у Бахмутському повіті, для складання плану про заснування заводу для постачання знаряддями і снарядами флотів Чорноморських, так і фортець" [5].

Карл Гаскойн за три місяці експедиції ознайомився з розробками кам'яного вугілля, а родовище в Лисичому байраці привабило його зручністю розробки, а також якістю вугілля. Було завдання в стислі терміни вибрати місце і почати будівництво заводу. Він визначив, що вода Лугані і її притоки Ольхівки за допомогою систем гребель і каналів зможе з успіхом подаватися до водяних коліс. А Сіверський Донець був дешевим транспортним шляхом від вугільної ломки в Лисичому байраці до Луганського заводу. І зацікавило також Гаскойна те, що поруч знаходилося селище Кам'яний Брід, через яке проходила дуже важлива дорога на Таганрог.

На Луганський завод була виділена сума 650 тис. руб.: 530 тис. руб. для самого заводу і 120 тис. руб. для вугільної ломки. Більше грошей було витрачено на засоби гідротехнічного спорудження (греблі, шлюзи, канали, на будівництво будинків для англійських майстрів), а заощадили на будівництві хворостяних казарм для майстрів.

Зазначимо, що до Луганського заводу Гаскойн був директором трьох заводів, де потім побудував ще три заводи і також став їхнім директором, при цьому керував монетним двором і Олександрівською мануфактурою. Він не міг здійснювати керівництво на усіх заводах, тому вирішував основні питання їхнього технічного розвитку, фінансування і погоджував з морським і військовим міністерствами завдання з випуску гармат, а також здійснював зовнішні відносини заводів з урядом і приватними особами [6].

Для оперативного керівництва роботами на Луганському ливарному заводі, як і на інших було створено управління. Сам Гаскойн часто бувати на Луганському ливарному заводі не міг, але якщо приїжджав, то залишався там порівняно надовго. Проте він не міг бути на заводі, навіть коли це було вкрай необхідно. Тому для керування будівництвом він підбирав найбільш

досвідчених англійських спеціалістів, майстрів, які були дуже добре знайомі з досягненнями техніки і мали величезний виробничий досвід.

Особливі надії К. Гаскойн покладав на головного механіка Джорджа Шерифа, який здійснював будівництво парової машини. Коли Гаскойн уперше в Росії виготовляв парову машину, він восени 1789 р. викликав його з Каронських заводів, і вони разом виготовили на Олександрівському заводі таку машину, яку обслуговував Шериф до 1792 р. [7].

У 1796 р. на запрошення Гаскойна Шериф приїхав на завод, де займався виготовленням устаткування. Також приїхав один з перших англійських майстрів Томас Ропер, який пропрацював 10 років на Оловецьких заводах і його син Тимофій Ропер, відмічений у штабі Луганського ливарного заводу за 1844 рік як його наглядач. Багато, що зробили механіки Адам Сміт, Данило Маклі, доглядач заводських лісів Андрій Ланц, перші лікарі Іван Якович Ратч і Іван Матвійович Даль [8].

Особливе значення К. Гаскойн приділяв підбору кандидата на посаду управляючого Луганського ливарного заводу. Він розумів, що ця людина має бути добрим фахівцем і талановитим організатором, знати російську мову, а також звичай майстрових людей. Таким керівником заводу став Андрій Пікарон, який управляв заводом з 1796 по 1801 рік, там він отримав чин полковника, але в 1801 р. Андрій Пікарон переїхав у Санкт-Петербург, де працював в Міністерстві фінансів [9].

Іншим керівником заводу був Михайло Миколайович Чернявський, який більше 20 років пропрацював на цьому підприємстві, де він як досвідчений інженер багато зробив у проведенні багатьох геологічних досліджень, освоєння виплавки чавуну, а також у виготовленні знарядь і снарядів. Також багато зробили Іван Ільїн, який став одним з відомих гірничих інженерів заводу і Василь Пиленко, який здійснив ряд важливих геологічних відкриттів на Півдні України.

На кінець 1797 р. була побудована повітряна піч, яка працювала на кам'яному вугіллі, де з виплавленого чавуну можна було відливати близько 1000 пудів усякого сорту снарядів. А з 1798 р. завод є постачальником ядер, гранат, бомб та інших снарядів для Чорноморського флоту. У цьому році завод отримав завдання на виготовлення снарядів для морської і фортечної артилерії, яке було розраховано на 5 років. На кінець 1800 р. побудовано ще три додаткові повітряні печі, крани для підйому стволів гармат і устаткування для їхньої технічної обробки. Усе це дозволило почати виготовлення гармат. Для керівництва роботами Карл Гаскойн приїхав на Луганський ливарний завод і залишався там до березня 1802 р. Саме освоєння на заводі виплавки чавуну в повітряних печах, сучасна прогресивна технологія дозволили відливати не лише стволи гармат, снаряди, складні деталі для виготовлення парових машин, але і пам'ятники, як наприклад, пам'ятник Слави, встановленого в Полтаві в 1809 р. [10].

На початку XIX ст. зросла воєнна напруга, яка була пов'язана з непростими відносинами з Туреччиною і війною з наполеонівською Францією, що вимагало значного збільшення випуску знарядь, а також снарядів.

Не освоївши виплавку чавуну з місцевої руди, Луганський ливарний завод не зміг у потрібному об'ємі виконувати замовлення морського і військового

відомств. Щоб прискорити рішення цієї задачі, на початку 1799 р. Гаскойн запросив з Англії досвідченого гірничозаводського фахівця Джона Валера. Навесні цього року з лисичанського вугілля був випалений кокс. Це був перший в Росії досвід отримання кам'яновугільного коксу. І Карл Гаскойн, який прибув на Луганський ливарний завод, і Валкер зробили попередні випробування і переконалися в його "відмінній якості" [11].

На середину 1800 р. була готова домна, почалася її сушка і підготовка до пуску. У цей час прорили Луганський і Ольхівські канали, що дали можливість подавати воду на водяне колесо, котре приводить у рух повітродувну машину.

У жовтні 1800 р. почалася завалка матеріалів у домну, де 15 жовтня на кам'яновугільному коксі був уперше виплавлений чавун, з якого виготовляли снаряди. Джон Валкер у рапорті, доповів: "Честь маю віддати правлінню на розгляд ядро, бомбу і гранату, які відлили з чавуну в пробній печі вчорашнього дня і це є перші артилерійські снаряди, які вилиті вперше із виплавленого металу в Російській імперії за допомогою коксу, зробленого з кам'яного вугілля". І цей день по праву може вважатися днем народження чорної металургії в Україні.

Але вилита граната і бомба не витримали випробування на міцність, а Луганський ливарний завод при такій техніці виробництва не виготовив жодної зброї, тому кораблі Чорноморського флоту і фортеці залишилися без озброєння. Саме у цей момент між правлінням Луганського ливарного заводу і Валкером виник гострий конфлікт: ніхто не хотів брати на себе відповідальність за те, що відбувається і Валкера усувають від управління заводом. А Гаскойн у червні 1801 р. приїжджає на завод, де детально розбирається у стані справ та переплавляє старі й непридатні гармати [12].

У зв'язку з проблемою отримання якісного чавуну на заводі почали проводити активні пошукові роботи. Для створення нової південної металургії, що заснована на використанні мінерального палива, необхідно було вирішити ряд проблем, пов'язаних з пошуком залізної руди і кам'яного вугілля, також освоєння виплавки якісного чавуну. Однак справа ускладнилась, оскільки в 1806 р. помер Карл Гаскойн і керівником підприємства став Яків Нілус.

Після смерті Гаскойна було підраховано, що на будівництво заводу було витрачено на 323601 рублів більше суми, яка була затверджена Павлом I, це сталося через незаконно взяті кошти, відпущені на роботу заводу. У результаті розрахунків виявилось, що Гаскойн повинен правлінню заводу значну суму грошей. Для встановлення причин такої заборгованості на завод був відправлений Петро Ільман, який при огляді заводу дійшов висновку, що головною перешкодою став високий вміст сірки в кам'яному вугіллі і вважав, що потрібно розширити пошук придатного для плавки вугілля. А висновки Петра Ільмана Яків Нілус використав по-своєму. Він добився дозволу продовжити роботу заводу на чавуні, який постачався із уральських заводів. Він зупиняє пошук залізної руди, кам'яного вугілля, а також спроби виплавки з чавуну майже на два десятиліття, тому була загальмована справа створення металургії Півдня. І Нілус не бачив перспектив розвитку заводу, тому у всіх бідах звинувачував попереднього керівника [13].

Тим не менш важко переоцінити заслуги Карла Гаскойна в розвитку промисловості як Росії, так і України. Він гідний пам'яті в обох країнах. Карл Гаскойн побудував Луганський ливарний завод, який став коліскою розвитку металургійної промисловості на Півдні України.

Література

1. Зворский С. Путь проб и ошибок Карла Гаскойн // Наша газета. – 2009. – 29 нояб. – С.9.
2. История Луганского края: Учебное пособие / Ефремов А.С., Курило В.С. и др. – Луганск: Альма-матер, 2003. – С.185.
3. Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. – Луганск: «Шико», 2004. – С.78.
4. Снегирёв В. Адмирал Мордвинов // Наша газета. – 2011. – 13 июл. – С.5.
5. Локотош Б. Очерки истории Луганска. – Луганск, 1993. – С.25-29.
6. Тараканова Е. С. Инженер Карл Гаскойн: У источников российской промышленной революций. – Луганск, 2000. – С.49-53.
7. Там само. – С.59-60.
8. Темник Ю. А. Назв. праця. – С.96-99.
9. Тараканова Е. С. Назв. праця. – С.67-68.
10. Темник Ю. А. Назв. праця. – С.102-103.
11. Там само. – С.104-105.
12. Там само. – С.106-107.
13. Там само. – С.108-113.

Шашкова А.С. Карл Гаскойн и начало деятельности Луганского литейного завода.

Показана роль Карла Гаскойна в образовании Луганского литейного завода, который начал металлургическое производство на Юге Украины и заложил основы угольной промышленности в Донбассе.

Ключевые слова: литейный завод, каменный уголь, руда, чугун.

Shashkova A.S. Charles Gascoigne and the beginning of activity of Lugansk foundry plant.

The article shows the role of Charles Gascoigne in the formations of the Lugansk foundry plant, which began metallurgical production in the South of Ukraine and laid the foundations of the coal industry in Donbass.

Key words: foundry plant, coal, iron ore, cast iron.

Шашкова Олександра Сергіївна – магістрантка кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: **Довжук І.В.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
24.01.2012